CZU:811.135.1’276.6:61(478)(091)
https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.45

TERMINOLOGUL DIMITRIE CANTEMIR DESPRE MEDICINĂ ȘI DESPRE OM (TRIDIMENSIONALITATEA CORP, SUFLET, SPIRIT)

Eugenia MINCU

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3774-2599
Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

The Terminologist Dimitrie Cantemir about Medicine and Man (the Three-Dimensionality of Body, Soul, Spirit)

Abstract. *The great scholar Dimitrie Cantemir, considered the founder of Romanian medical terminology, treats man from the perspective of the three-dimensionality of body, soul, spirit. In the novel Hieroglyphic History, divided into twelve parts …, we attest reminiscences of Geto-Dacian medicine. Plato mentioned that this is one of the most evolved and contains the sacred teaching of human healing.*

Dimitrie Cantemir explains the state of health and the pathological state within the body → soul relationship, defining the terms megalopsychia and micropsychia, which designate the presence of the “*big soul*” *and the* “*small soul*”, *an explanation made by the author.*

A true psychologist, the scientist mentions the importance of emotional balance, the lack of inner conflict in maintaining health, because “*life sitting and serving good account, to cure all and cure*”, *is* “*in the form of soul power*”, “*health and all useful soul and body*”.

Keywords**:** *medicine, terminology, man, the three-dimensionality of body, soul, spirit, love.*

Rezumat. *Marele cărturar Dimitrie Cantemir, considerat fondatorul terminologiei medicale româneşti, tratează omul din perspectiva tridimensionalității corp, suflet, spirit. În romanul „Istoriia Ieroglifică, în doaăsprădzece părți împărțită…”, atestăm reminiscențe ale medicinei geto-dacice. Platon menţiona că aceasta este una dintre cele mai evoluate şi conține învățătura sacră a tămăduirii omului.*

Dimitrie Cantemir explică starea de sănătate şi starea patologică în limita relaţiei trup → suflet, definind termenii „megalopsihiia” şi „micropsihiia”, care desemnează prezența „sufletului mare” şi cea a „sufletului mic”, explicaţii făcute de către autor.

Veritabil psiholog, savantul menţionează importanța echilibrului emoţional, lipsa conflictului interior în menţinerea sănătăţii, căci „viaţă stând şi buna socoteală

slujind, *tuturor tămăduire şi vindecare să nedejduieşte*", *este* „*în chipul puterii sufletului*", „*sănătate şi toate cele sufletului şi trupului folositoare*".

***Cuvinte-cheie*: *medicină*, *terminologie*, *om*, *tridimensionalitatea corp*, *suflet*, *spirit*, *dragoste*.

Medicina… „cu ochii sufletului o oglindea".
Dimitrie Cantemir

Introducere. Viața centrată pe om (în complexitatea sa – corp, suflet, spirit), parte integrantă a „lucrurilor" sociale și a „lucrurilor" universale, este o temă reflectată pe larg în diverse scrieri (filosofie, medicină, beletristică etc.).

Romanul *Istoria Ieroglifică* de Dimitrie Cantemir este, prin excelență, o lucrare alegorică. George Călinescu cataloga romanul drept cel mai viabil dintre textele vechi, considerându-l „un adevărat «Roman de Renard» românesc, însă cu scopuri polemice" (Călinescu, 1941, p. 44).

Modernismul lucrării este relevat inclusiv prin concepția savantului referitoare la om: „Toată filosofiia fizicească asupra trupului firesc şi în ştiința lucrurilor fiinţăşti se sprijineşte" (Cantemir, 1991, p. 78), accentuând valori existențiale universale, prezențe ontologice, deontologice și gnoseologice.

Menționăm faptul că, în prezent, medicină încearcă să documenteze prezența sufletului omului drept parte componentă a umanului fizic (*Actual issues of morphology*, 2015, p. 205).

Trupul – dimensiunea fizică a omului. Omul, în primul rând este perceput drept „ființă trupească" (Cantemir, 1991, p. 88), supusă morbidităților: „cea din trupul său născută din fire căldură […] și setea vârtos li se pocnește" – autorul se referă la starea febrilă a organismului uman; „…însă folositoare în trupul bolnav" (*ibidem*, p. 41) – cu referire la tratamentul administrat etc. Corpul uman, în perceperea savantului, este „atocmirea mădularilor la frumseţea trupului" (*ibidem*, p. 42), pentru care distinge „mărimea trupului, arătarea trupului, puterea trupului" (*ibidem*, p. 97) și „Cât ieste de partea marteriască […]: cap, vine […] și alalte câte la materie să cuprind" (*ibidem*, p. 124). Lexemul *materie* confirmă concepția despre om – „materie a creaţiei": „în mine nemică ceva lucru de materie nu am, fără numai duhul carile mă poartă" (*ibidem*, p. 184). În viziunea savantului, trupul este însuși omul: „Ochii trupului la videre să tâmpăște" (*ibidem*, p. 94).

Unitatea trup și suflet. Credința marelui cărturar în unitatea corpului fizic și al sufletului este vădită: „și cu trupurile și cu sufletele armuțite și amuțite" (*ibidem*, p. 12); „ale trupului picioare și ale sufletului aripi" (*ibidem*, p. 118). Înțelegerea corpului fizic uman, în accepția lui Dimitrie Cantemir este „trupul", pe care îl deține omul în timpul vieții, adică însoțit de suflet,

atestând comuniunea trup-suflet, dar și după plecarea sufletului din trup, adică după moarte: „agonă (el.) lupta care face trupul cu sufletul în ceasul morții” (*ibidem*, p. 16).

Astfel, regăsim reminiscențe ale credinței geto-dacice despre nemurirea sufletului și împământarea trupului. Se consideră că anume această credință oferea curaj ostașilor daci, care nu se temeau de moarte și erau neînfricați pe câmpul de luptă.

Și așa cum „la cel bolnav sănătatea de mare preț este” (*ibidem*, p. 240), pentru a vă vindeca mai întâi de toate e necesar „inima şi sufletul înainte a vă vărsa” (*ibidem* p. 119), „că pre cât este de lăudată doftoriia bună la boală pre atâta este încă mai lăudat aşedzământul la răscoală” (= boală) (*ibidem*).

Comuniunea trup-suflet este întărită prin enunțuri de tipul: „toate cele sufletului și trupului folositoare îți poftesc” (*ibidem*, p. 41). Corpul fizic este ceea ce dă formă materiei sau „figură (lat.) chip, formă, schizmirea trupului, sufletului. Iar termenul „fiziognomie (el.)” este „ştiinţa firii de pre chipul obrazului şi a tot trupului” (*ibidem*, p. 25). Actualmente, lexemul *fizionomie* face trimitere la „aspect, chip, expresie, faţă, figură, înfăţişare, mină, obraz” etc., iar statul trupului este un indicator al statului de suflet: „statul trupului de mijlocie li s-a schimonosit” (*ibidem*, p. 47).

Totodată, este prezentă opoziția trup-suflet: „că în cei mai mulți mărimea și greuimea trupului sămnul micșorării sufletului și minții ieste (*ibidem*, p. 83). Dimitrie Cantemir considera că plăcerile trupești reduc din mărinimia sufletului uman: „Singură a mea a trupului slăbăciune și micșorarea a sufletului… ieste” (*ibidem*, p. 83) și „vrednicia sufletului nu de pe frâmseța trupului să măsură” (*ibidem*, p. 83).

Măsura în toate (*est modus in rebus*) este condiția unui suflet neprihănit: „… supunerea trupului în slobodzeniia sufletului acmu îmi întorc” (*ibidem*, p. 83).

În *Istoria Ieroglifică* de Dimitrie Cantemir sunt prezenţi termenii *megalopsihiia* şi *micropsihiia*, care desemnează prezențele „sufletului mare” şi „sufletului mic”, explicaţii făcute de către autor: „Unde este grijă la măsură, megalopsihiia o cârmuişte, iar unde grija trece peste măsură, acolo micropsihiia a mai chevernisi părăseşte” (*ibidem*, p. 158).

Astfel, Dimitrie Cantemir realizează o relaţie de antonimie (opoziția semantică a primului element: *megalo-* < gr. *megas*, *megalos* „mare” ≠ *micro-* < gr. *mikros* „mic”) specifică termenilor compuşi prin juxtapunerea „cultismelor”. În *Scara a numerilor şi a cuvintelor streine tâlcuitoare*, atestăm definiţia: *megalopsihiia* – „mărimea sufletului, neprihănire”. (*ibidem*, p. 25).

Termenii respectivi au la bază grecescul *psykhe* „suflet”. În mitologie, Psykhe este fiica unui rege necunoscut (Dvoretsky, 1967, p. 831), venerată pentru frumusețea ei, fapt pentru care a fost pedepsită, iar dragostea ei – supusă la grele încercări. Jupiter s-a îndurat de ea și a ridicat-o în ceruri, dăruindu-i

nemurirea. Psykhe devine simbolul sacrificiului prin dragoste, pentru că *dragostea nu poate exista decât în suflet şi sufletul nu se poate înălța la ceruri decât prin dragoste*.

Unde este sediul dragostei? Cuvântul *dragoste*, în cel mai vechi sens al său, înseamnă puterea care „*ține*" lumea. Din slavă *dragostu* este „minune", cuvânt înrudit cu *drag*. Vechii slavi numeau *dragu* o persoană sau un lucru la care țineau mult. Dimitrie Cantemir folosește sinonimele *dragoste* și *iubire* relaționând inima și sufletul (considerând că sufletul se află în inimă): „S-au adunat așe suflete și inimile […] a să împrena […] la o iuboste și la dragoste a le încleșta (Cantemir, p. 151), dar și: „în dragoste te-am luat, fiul meu te numești" (*ibidem*, p. 152); „și cei în horă se află, cu dragoste îl vor giuca" (*ibidem*, p. 209).

Anume inima este considerată drept sediu al dragostei: „dragoste în inimă dospită" (*ibidem*, p. 224).

Sinonimul *iubire* este de origine slavă. Se consideră că *iubirea* vine din dorinţă sau este o formă a dorinței trupului. Savantul definește termenul (care nu a rezistat timpului) „filatfie (el.) Trufie, dragoste, iubirea sa" (*ibidem*, p. 25) și include în șirul sinonimic și cuvântul *trufie*. În pofida faptului că sunt înșirate aceste sinonime, savantul face distincție între dragoste și iubire în enunțul: „… mai cu iubirea firii l-ar ocroti decât dreptatea giudecății (= minții) ar suferi" (*ibidem*, p. 43), în care indirect arată sediul iubirii.

Dimitrie Cantemir relaționează inima și sufletul. Explicația o găsim în etimologia cuvântului. Cuvântul românesc *inimă* derivă de la latinescul *anima*, *ae*, *f*. Asocierea *inimă – suflet* este prezentă din Antichitate: < lat. *suflitus* < *sufflō* < *flō* „a respira" şi < lat. *animus*, *anima* „suflet", „respirație", „a respira". Plutarh menționa: „Soarele răspândește lumina, precum inima – răsuflare". Asocierea persistă şi în filosofia idealistă a poporului român, pentru care inima este sediul sufletului. Inima este primul organ care ia naştere în procesul de zămislire a fătului şi prima care moare, astfel marcând două limite ale vieţii.

Așadar, sediul dragostei (pure) este sufletul, identificat prin inimă, iar sediul iubirii (a dorinții trupești) este mintea (= *giudecata*), dar și „firea" (= trupul): „Iubirea dară cătră cel sie de-asemenea va să arete neiubirea cătră cel nu sie de-asemenea" (*ibidem*, p. 43).

Dragostea și „iuboștea" sunt „împreunătoarele" sufletelor și a inimilor, pe care le are „ființă trupească" a omului (*ibidem*, p. 88).

Savantul definește *starea de sănătate* şi *starea de boală* în limitata relaţiei trup → suflet. Veritabil psiholog, savantul menţionează importanţa echilibrului emoţional, lipsa conflictului interior în menţinerea stării de sănătate, căci „viaţă stând şi buna socoteală slujind, tuturor tămăduire şi vindecare să nedejduieşte" (*ibidem*, p. 236). Sănătatea este „în chipul puterii sufletului" (*ibidem*, p. 117),

„sănătate şi toate cele sufletului şi trupului folositoare” (*ibidem*, p. 20). Boala se instalează în „a trupului slăbăciune şi micşorare a sufletului” (*ibidem*, p. 67). Consecinţele sunt vădite: „chinul trupului carnea domoleşte, iară pedeapsa sufletului, oasele topind, inima răneşte” (*ibidem*, p. 111). Altfel spus, marele cărturar consideră „betejirea şi julirea cinstei” (*ibidem*, p. 43) prima cauză de apariţie a stării de boală.

Persoanele care „chipul boalei în chipul sănătăţii să preschimbe” (*ibidem*, p. 240) sunt: *ţirulnicul*, specificând că este „vraciu carile tămăduieşte ranele, frânturile” (*Scara a numerilor*…), *doftorul* („prognosticul doftorului” (*ibidem*, p. 266), „şi doftorul cel bun găsise şi leacul nimerisă” (*ibidem*, p. 240) şi „*apothecariu* (el.) (= farmacist) cela ce şede la prăvălie, şi, mai cu de-adins, cela ce vinde ierbi, doftorie” (*ibidem*, p. 16), iar *reţeta* este „izvodzel de leacuri carile trimit doftorii la spiţeri să facă leacul asupra boalei” (*ibidem*, p. 23). Tratamentul presupune „Pilula (lat.) Pirulă, gogoaşă, bubuşlie carea dau doftorii de înghit pentru leacul…” (*ibidem*, p. 21), dar şi „Doftoriia boalei” (*ibidem*, p. 290).

Relaţia trup → suflet este pusă din nou în evidenţă: „răutatea bolii doftorii o tămăduiesc, iar boala sufletului leacurile apothecarilor nu ştie” (*ibidem*, p. 243); „mai uşor este a suferi obrenteala ranii la aer scoasă decât patima (= durere, boală) sufletului către împotrivnic arătată” (*ibidem*, p. 42), „răutatea bolii doftorii o tămăduiesc, iar boala sufletului leacurile apotecarilor nu ştie” (*ibidem*, p. 243).

Unitatea minte-trup. Mintea este „primiitoarea” adevărului: „… la mulţi ea spre înţelegere gătată mai tare pătrunde cuvântul adevărului” (*ibidem*, p. 94).

Savantul pune în valoare cuvântul, inclusiv puterea lui tămăduitoare, care slăbeşte boala şi fortifică sănătatea: „numai în cuvânt… şi tot feluri de *farmacuri descântătoriu* prin urechile tuturor” (*ibidem*, p. 19). Cuvântul este *farmac* (= medicament). Ulterior, grecescul *pharmakon* „medicament” în limba română evoluează în: elementul terminologic *farmaco-* şi cuvântul *farmec*, *farmece* „vrajă” < lat. *pharmacum* < gr. *pharmakon*.

În romanul *Istoria Ieroglifică* se atestă comuniunea inimă-minte, inima fiind, de regulă cea care subordonează mintea şi calitatea cuvântului depinde direct de „însuşirile” inimii: „din prostia inimii au grăit” (*ibidem*, p. 46), cuvântul „chipul inimiii pizmuitoare au arătat” (*ibidem*, p. 74); „dintr-a inimii împietrire” (*ibidem*, p. 130); „ales plăcută inimii bucurie” (*ibidem*, p. 159); „ascunzişul inimii sale de făţărnicie curăţeşte” (*ibidem*, p. 44).

Identificată cu mintea, inima este un sediu al cuvântului: „din plinirea inimii cuvântul şi fără veste izbucneşte” (*ibidem*, p. 78) etc., dar menţinându-şi statutul de sediu al dragostei: „cu dragoste priimindu-l, cu dulce în cămara inimii” (*ibidem*, p. 79).

Gândul, rodul minţii, este de asemenea, dependentă de minte: „pizma inimii mută gândul din bun în rău” (*ibidem*, p. 58). Gândul rău influenţează

malefic inima: „cu știință rea într-ascuns inimii nacăjește” (*ibidem*, p. 86) și poate provoca „înfrângerea inimii (*ibidem*, p. 183).

Mintea (sau spiritul uman) este asociată cu principiul gnosiologic – cunoaștere:

„În lume […] lucrurile tâmplatoare […], nime din muritori cu mintea a le cuprinde poate” (*ibidem*, p. 262). Astfel, Dimitrie Cantemir se referă la cunoașterea „lucrurilor” care ne formează realitatea (= în lume) la niveluri micro- și macrouniversuri, tangențială cu aceeași teorie a lui Eugeniu Coșeriu despre cunoașterea lucrurilor, care formează limbajul (uzual și specializat). Ideea este plăsmuită în mintea omului. Savantul definește ideea drept „chip, formă a lucrului”: „idea (el.) – chipul fieticui lucru pe carile mintea plăsmuindu-l, ca cum ieste îl înformuiește” (*ibidem*, p. 19). Dar înainte de a (re)cunoaște realitatea, omul trebuie să se cunoască pe sine însuși. Cunoașterea omului, în general, pentru savant, este importantă. Sentința „Cineva spre sine ce este a să cunoaște” este o traducere din latinescul *Nosce te ipsum*, care arată *cunoașterea* ca una dintre menirile omului în relația macrosistem (univers) → microsistem (om). Cunoașterea în sine depinde de abilitățile minții omului: „nici pe sine a să cunoaște mintea îl ajunge” (*ibidem*, p. 205) și este un fenomen individual.

Câmpul conceptual „minte” – „neștiință” – „cuvânt” – „limbă” definește și personalizează funcția gnoseologică a minții, nivel social: „căci pedeapsa distihiii (aluzie la dubla natură) mintea, iar neștiința cuvântului limba împiedică și scurteadză” (*ibidem*, p. 206). Mintea este asociată cu inteligența, judecata, gânduri etc.: „minte și înțelepciune” (*ibidem*, p. 224), „minte și socoteală” (*ibidem*, p. 224), „gândurile și mintea” ((*ibidem*, p. 291) și este definită drept „a creirilor materie” (*ibidem*, p. 87).

Savantul descrie boala, aptă de a „sminti” inima, trupul și mintea. Astfel, Dimitrie Cantemir definește termenul „ypohondriac (el.) Boală care smintește fantazia, slăbăciune părților trupului carile sunt pregiur inimă” (*ibidem*, p. 26).

Actualmente, dicționarul oferă următoarea definiție pentru cuvântul *ipohondrie*: „stare psihică morbidă, caracterizată prin neliniște continuă, teamă și preocupare obsesivă de starea sănătății proprii; idee fixă a cuiva care crede că suferă de o boală pe care în realitate nu o are”. În *Clasificatorul internațional de boli* este definit termenul *nevroză ipocondrială*.

În acest mod, Dimitrie Cantemir, considerat „pionier al internaționalizării terminologiei românești” (Bahnaru, 2011, p. 69), prin „numeroase neologisme […] a intuit, într-o oarecare măsură, linia de dezvoltare a limbii române literare” (Rosseti, Cazacu, 1961, p. 316).

„Doftorul bun știință în cap, iar ierbile în câmp le are și unde chichițele văruite și pilulile șicuite sunt, acolo bolnavul să amăgește, iară nu să tămăduiește” – această sentință conține un adevăr incontestabil.

Concluzii. În opinia filosofului Dimitrie Cantemir, medicina este știința care trebuie interpretată doar cu ochii sufletului și atunci „va da sănătate trupului bolnav". Savantul nu oferă o definiție precisă a tridimensionalității corp, suflet, spirit, aceasta formând un tot întreg; corpul fizic se identifică cu sufletul, sufletul – cu inima, inima – cu mintea, mintea – cu gândurile, cuvintele, iar acestea – cu omul, „ființă trupească", care, la rândul său, se identifică cu materia creației divine, parte a micro- și a macrouniversului, subordonată valorilor existențiale.

În accepția savantului Dimitrie Cantemir, mintea este înțelepciunea omului, sintetizată din comuniunea trupului și a sufletului, ochii fiind cei care „văd și aleg": „Că ce este adulmăcarea minţii sau care este icoana înţelepciunii, fără numai cele ce ochiul trupului şi ochiul sufletului să le vadză şi să aleagă…" (Cantemir, 1991, p. 117). Viața umană este în limita „ale trupului picioare și ale sufletului aripi" (*ibidem*, p. 118), dragostea fiind cea care mântuiește omul și îl înalță spre ceruri.

Referințe bibliografice:

1. *Actual issues of morphology*. Materials of the International Scientific Conference dedicated to 70th year anniversary of Nicolae Testemitsanu State University of Medicine and Pharmacy, Chişinău, October, 2015. Chișinău: CEP Medicina, 2015.
2. ROSSETI, Alexandru; CAZACU, Boris. *Istoria limbii române literare*, vol. 1. Bucureşti: Editura Ştiinţifică, 1961.
3. BAHNARU, Vasile. Dimitrie Cantemir, pionier al internaţionalizării terminologiei româneşti. În: *Terminology and translation studies*. *Plurilingual terminologyin the context of european intercultural dialogue*. Cluj-Napoca: Scientia, 2011, p. 69-84.
4. CANTEMIR, Dimitrie. *Istoria Ieroglifică*. București-Chișinău: Editura Litera Internațional, 1991 [online]. Disponibil: http://ltcaracuseniivechi.educ.md/wp-content/uploads/sites/412/2017/11/ Cantemir-dimitrie-istoria-ieroglifica1-cartea.pdf [citat 20.02.202022 – 20.09.2022].
5. CĂLINESCU, George. *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, 1941 [online]. Disponibil: Calinescu George – Istoria literaturii romane (Cartea).pdf [citat 20.09.2022]
6. DVORETSKY, Iosef = Дворецкий И. *Латинско-русский словарь*. Москва: Издательство Русский язык, 1976.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea ştiinţifică a patrimoniului lingvistic naţional în contextul integrării europene*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu".